

<https://doi.org/10.15407/rksu.33.052>

УДК 930.85:159.942+271:82-94

Людмила Петрушко, кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії
Інституту рукопису, Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)
E-mail: liudmyla1991@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7175-9143

ЕМОЦІЙНИЙ СВІТ У ЖИТІЯХ ПРЕПОДОБНИХ ФЕОДОСІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО ТА САВИ ОСВЯЩЕНОГО

Мета роботи. Компаративний аналіз повідомлень про емоційний світ у Життях преподобних Сави Освященного та Феодосія Печерського. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні методів аналізу, синтезу та узагальнення, класифікації та систематизації, індукції та дедукції, текстологічного, історико-порівняльного, історико-генетичного, термінологічного аналізу, інтерпретаційного та контент-аналізу. **Наукова новизна.** Розглянуто та узагальнено особливості представлення емоцій в обох текстах. Набули подальшого розвитку уявлення про ступінь впливу Життя прп. Сави Освященного на Житіє прп. Феодосія Печерського. **Висновки.** Зіставлення повідомлень про емоційну сферу у двох агіографічних творах східноєвропейського Середньовіччя відкрило певний зв'язок між ними. Тотожною виявилася емоційна палітра — загальний арсенал згадуваних емоцій. Чимало обставин прояву емоцій в обох текстах також за своїми загальними рисами є близькими. Найбільше ж вказують на вплив майже дослівні цитати в руському житті, джерело походження яких знаходимо у візантійському. Але той факт, що значна частина обставин емоцій трапляється тільки в Житті прп. Сави Освященного або тільки в Житті прп. Феодосія, а також що практично більшість конкретних ситуацій прояву емоцій в обох текстах абсолютно відрізняються між собою, свідчить, на нашу думку, про те, що прп. Нестор був самостійним у розповіді про святого ігумена рідної обителі. Так, він використовує джерела,

Цитування: Петрушко Л. Емоційний світ у Життях преподобних Феодосія Печерського та Сави Освященного. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 2 (33). С. 52—63. <https://doi.org/10.15407/rksu.32.052>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

однак ступінь цього впливу не настільки значний. До того ж, включення цитат могло мати на меті проведення паралелі між двома святими різного часу та різних регіонів, у житіях яких автор віднайшов подібні моменти. І йому було важливо підкреслити цю схожість із допомогою літературної форми. Значимим є те, що загальна кількість згадок про емоційну сферу в оригінальному житті значно переважає повідомлення перекладного твору, що може вказувати, на наш погляд, на більшу увагу печерської спільноти до емоційного світу та більшу емоційність людини українського Середньовіччя.

Ключові слова: історія емоцій, емоційний світ, агіографія, Житіє прп. Сави Освященного, Житіє прп. Феодосія Печерського, цитати та алюзії, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Актуальність теми дослідження. Проблема алюзій, текстологічних за-позичень і літературного впливу при дослідженні середньовічних джерел є надзвичайно важливою. Особливо це стосується житійних текстів, для яких взорування на агіографічні зразки було загальноприйнятою нормою, обов'язковим правилом. Наш вибір зупинено на східноєвропейській пам'ятці виняткової значимості — Києво-Печерському патерику. Починаючи з XV ст. до його складу входить Житіє прп. Феодосія Печерського. Нинішня розвідка присвячена саме цьому твору в порівнянні з одним з його важливих джерел — Житієм прп. Сави Освященного. Останнє було написане візантійським агіографом Кирилом Скіфопольським у VI ст., згодом перекладене болгарською мовою і не пізніше другої половини XI ст. стало відомим на Русі [1]. У фокусі пропонованого нами дослідження — повідомлення про емоційний світ двох агіографічних пам'яток.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідниками зауважено вплив Житія прп. Сави Освященного на Житіє прп. Феодосія Печерського, який (вплив), серед іншого, а можливо, саме завдяки цьому, був пов'язаним з тією обставиною, що прп. Нестор знайшов у житті і діяльності обох святих багато спільного [1, с. 174].

Однак при цьому Г. Федотов, пишучи про Житіє прп. Феодосія, цілком впевнено зазначає: «перед нами життя, а не література... Однак життя було недостатньо для створення першого на Русі преподобницького житія. Для цього потрібна була літературна традиція, готова у Греції». Тож дослідник пише про «вплив агіографічних взірців» прп. Нестора, який вдавався до «дослівних виписок, іноді досить довгих, з грецьких житій, відомих йому в слов'янських перекладах. Але тільки в найбільш поодиноких випадках ми маємо підстави припустити спотворюючий вплив літературних джерел на біографічну основу житія. Решта запозичень або мають словесний характер, або вказують швидше на спільність подвигу, на життєвий, а не тільки літературний вплив християнської старовини» [2].

Детальне порівняння і віднайдення паралелей здійснено академіком О. Шахматовим [3]. Дослідник припускає, що вплив перекладного тексту на оригінальний міг бути пов'язаним з віком автора — прп. Нестора, якому на

час написання його шедевр у ще не було і тридцяти літ [3, с. 48]. Цікаво відомий академік пише про можливість перебування печерського життєписця під впливом нещодавно прочитаного чи вивченого Житія прп. Сави [3, с. 50]. О. Шахматов зазначає, що Житіє прп. Сави Освященного, разом із житіями свв. Антонія Великого та Євфимія (у деяких давніх рукописах усі три агіографічні тексти читаються послідовно один за одним) та іншими, належало до кола читання, яке мало особливу цінність для монашестволюбців, оскільки в них ішлося про подвиги, котрі варто наслідувати, і про появу обителів, що теж було близьким не так давно охрещеній Русі. Важливо, що імена цих трьох святих нерідко мав на устах прп. Феодосій. Дослідник вказує на знайомство прп. Нестора з названими агіографічними творами. Особливий інтерес печерського автора щодо Житія прп. Сави перед початком власної праці О. Шахматов пов'язує з печерним характером одного з монастирів, заснованих палестинським аввою: «пещерньни / пещерськии» монастир «своєю назвою нагадав Нестору про власну, дорогу для його серця обитель» [3, с. 64—65].

Д. Абрамович, зіставивши паралельні місця, довів, що печерський автор користувався саме перекладеним слов'янським текстом, а не грецьким оригіналом [4].

С. Бугославський припускає, що деякі подібні місця можуть бути випадковими збігами, що «витікають з однакових умов життя або з наслідування самих подвижників» [5, с. 152].

Отож **метою дослідження** є компаративний аналіз повідомлень про емоційний світ у Житіях преподобних Сави Освященного та Федосія Печерського. Для аналізу залучено текст Житія прп. Сави Освященного за списком XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) [6] і текст Житія прп. Федосія Печерського з Києво-Печерського патерика (за списком 1553—1554 рр. Касіянівської II редакції, який зберігається у фондах ІР НБУВ та опублікований свого часу Д.І. Абрамовичем [7; 8]), для останнього залучатимемо також дані про текст з Успенського збірника.

Серед **завдань** дослідження: встановлення емоційної палітри обох агіографічних текстів, кількісного співвіднесення емоційних слів по кожній групі емоцій, порівняння обставин емоцій з кількісним показником, виявлення цитат і алюзій у тексті Житія преподобного Федосія Печерського з Житія преподобного Сави Освященного.

Виклад основного матеріалу. Досліджувані агіографічні тексти містять велику **кількість згадок**, пов'язаних з емоційним світом. У Житті прп. Сави Освященного їх ми віднайшли 86, а в Житті прп. Феодосія Печерського — аж 167. Тобто в оригінальному киево-руському тексті повідомлень про емоції майже вдвічі більше, ніж у перекладному, який був взірцем для прп. Нестора. Для з'ясування причин такого співвідношення звернемося до обсягу обох джерел. За приблизними підрахунками кількості слів ми встановили,

що Житіє прп. Сави Освященного становить приблизно 4/5 обсягу (навіть трохи більше) Житія прп. Феодосія Печерського (перше має понад 8600 слів, друге — понад 10000 слів). Отже, менша кількість віднайдених згадок про емоційний світ у перекладному джерелі може пояснюватися тим, що за своїм обсягом воно поступається оригінальному. Однак відсоткове співвідношення не тотожне. Житіє прп. Сави Освященного коротше за Житіє прп. Феодосія Печерського навіть не на 1/5, а повідомлень про емоційний світ містить практично на половину менше. Тобто не з одним лише обсягом пам'ятки пов'язана невідповідність. А більше — з особою автора, прп. Нестора, та середовищем, до якого він належав — чернечою общиною Києво-Печерського монастиря. Не останню роль могли також відігравати реалії українського Середньовіччя, відображені в оригінальному тексті, а саме емоційність осіб, які стали героями Житія прп. Феодосія Печерського. Однак це останнє явище, навіть якщо й мало місце, все одно відобразилося в тексті лише посередництвом автора, призма його сприйняття «дозволила» написати про ці емоції. Тобто, на нашу думку, на підставі того, що в обох досліджуваних текстах, які, за твердженням дослідників, пов'язані між собою, досить суттєва відмінність у кількості повідомлень про емоційний світ, можна зробити припущення, що для печерської спільноти емоційний світ був більш значимим, ніж для автора Житія прп. Сави Освященного і його оточення.

Наступним важливим питанням, яке потребує з'ясування, є **емоційна палітра** обох джерел. Йдеться про те, які конкретно прояви емоційного світу згадуються в житіях святих отців. У результаті вивчення текстів встановлено, що арсенал емоцій за назвами є тотожним. І в Житії прп. Сави Освященного, і в Житії прп. Феодосія Печерського читач зустрічається з *печаллю та сльозами, радістю, страхом, гнівом і здивуванням*. Примітно, що названі емоції за класифікаціями сучасної психології вважаються базовими. На основі зауваженого співставлення обох житій можна сказати, що перекладний текст був для прп. Нестора взірцем того, які емоції варто згадувати. Або ж цей факт пояснюється тим, що обидва тексти постали в середовищі християнської традиції.

Стосовно ж **відсоткового співвідношення** кожної з груп емоцій в обох житіях, то воно теж потребує окремої уваги. І в одному, і в іншому з досліджуваних текстів *перше місце* посідають печаль і сльози (36 % у Житії прп. Сави та 41% у Житії прп. Феодосія). Тобто хоча кількісно нерадісні емоції в перекладному джерелі майже наполовину поступаються згадкам таких же проявів емоційного світу в оригінальному тексті (31 і 69 відповідно), але відносно до загальної кількості емоцій їх відсоток не так суттєво відрізняється, принаймні, і в одному, і в іншому текстах ці емоції є пріоритетними. Інша ситуація з *другою позицією*. У Житії прп. Феодосія Печерського вона належить радості (45 згадок, що становить 27 %), у той час як у Житії прп. Сави Освященного радість згадується рідше (тільки 14 разів, що

становить 16 %). У цьому тексті вона на *третьій позиції*. Друге місце в перекладному творі посідає страх (19 %, 16 згадок), який в оригінальній пам'ятці поступається радості і стоїть на третьому місці (16 %, 27 згадок). Здивування в Житті прп. Сави Освященного посідає *четверте місце* (15 %, 13 згадок), тоді як у Житті прп. Феодосія Печерського — *п'яте* (5 %, 9 згадок). Останнє місце в перекладному тексті належить гніву (14 %, 12 згадок), яке в оригінальній пам'ятці випереджає подив (10 %, 17 згадок).

Ще цікавішим і важливішим є питання про **обставини** виявлених емоцій. Для цього зупинімося на кожній із груп окремо. Розпочнімо з печалі та сліз. Їх ми розглядаємо разом як досить тісно пов'язані між собою нерадїсні емоції.

Смуток і плач в обох житіях згадуються за таких обставин, як *загроза спасінню душ ближніх* (6/10) [6, арк. 19 зв., 37 зв., 42, 44; 8, с. 21, 25, 26, 30, 35, 55, 78], *покаяння* (4/3) [6, арк. 12, 53 зв., 58; 8, с. 41, 68], *особисте нещастя* (4/4) [6, арк. 1 зв., 76, 67; 8, с. 67, 75, 76], *втрата / відсутність матеріальних благ* (4/3) [6, арк. 57, 66, 72, 74; 8, с. 38, 50], *труднощі духовного життя* (1/1) [6, арк. 16 зв.; 8, с. 56], *прохання про прийняття старцем* (1/1) [6, арк. 6; 8, с. 28], *загроза життю / благополуччю дітей* (2/6) [6, арк. 8; 8, с. 26, 29, 30, 31, 35], *нещастя ближніх* (1/8) [6, арк. 54 зв.; 8, с. 57, 67, 77], *молитва* (1/9) [6, арк. 49 зв.; 8, с. 50, 51, 56, 63, 73, 75], *смерть ближнього* (1/9) [6, арк. 75 зв.; 8, с. 72, 73, 74]. За кількісним показником, який наведено в дужках, де перша цифра — згадки в Житті прп. Сави Освященного, а друга — в Житті прп. Феодосія Печерського, зрозуміло, що більшість обставин мають приблизно однакову кількість згадок. Хоча, як бачимо, є й такі, де в Житті прп. Феодосія вони суттєво переважають. Крім цього, деякі обставини зустрічаємо лише в перекладному тексті (*нещастя спільні* — 8 (!) згадок [6, арк. 8, 17, 29, 45 зв., 63, 66 зв.], *печаль як уособлення земного життя* — 1 згадка [6, арк. 29]) або лише в оригінальному (*розлука* — 6 [8, с. 35, 67], *перепони на Богоугодному шляху*, *груба їжа*, *повчання* — по 2 згадки [8, с. 30, 39, 57, 55, 71], *благочестя*, *зустріч*, *радість за спасіння ближнього*, *шкода честі* — по 1 згадці [8, с. 33, 45, 52, 70]).

Обидва агіографічні тексти повідомляють про такі ситуації прояву **страху**, як *духовна боротьба* (6/8) [6, арк. 11 зв., 27, 27 зв., 28; 8, с. 40, 48], *чудо* (6/4) [6, арк. 13, 17 зв., 18; 8, с. 53, 61], *загроза життю* (3/1) [6, арк. 13, 24, 37; 8, с. 74]. Тільки в Житті прп. Сави Освященного зустрічаємо можливість страху через *загрозу свободі* («Не убоявшася») — 1 згадка [6, арк. 12 зв.]. Натомість у ньому відсутні обставини страху, які згадує Житіє прп. Феодосія Печерського: *благоговіння перед Богом / повага перед старшими* (9) [8, с. 31, 63, 68, 69, 71, 73], *усвідомлення власної провини / недостойності перед Богом / людьми* (4) [8, с. 34, 43, 47], *труднощі* (1) [8, с. 29]. Дві з названих обставин є, як видно з кількісного показника, досить частими в оригінальному агіографічному тексті, на відміну від перекладного.

Радість в обох джерелах згадується за таких обставин, як: *спільне благо* (3/3) [6, арк. 21 зв., 55 зв., 69; 8, с. 48, 57], *спасіння спільне, ближніх, особисте (надія, обітниця, дійсність)* (3/5) [6, арк. 50, 51 зв., 54; 8, с. 51, 52, 74], *сприятливі умови на Богоугодному шляху* (1/4) [6, арк. 13 зв.; 8, с. 24, 28], *благо ближнього* (1/1) [6, арк. 39; 8, с. 43], *особисте благо* (1/2) [6, арк. 67; 8, с. 68, 76], *благочестя ближніх* (1/2) [6, арк. 78; 8, с. 31, 78]. Радість, яка супроводжує зустріч, трапляється, до того ж, досить часто (4 рази) лише в Житії прп. Сави Освященного [6, арк. 54, 55, 60, 75]. Низка обставин радості, відсутніх у перекладному тексті, є в Житії прп. Феодосія Печерського: *особисті нещастя через власне благочестя* (12) [8, с. 25, 47, 67, 70], *особисте духовне благо* (5) [8, с. 54, 67, 68], *Богоугодна справа, подвиг* (2) [8, с. 26, 46], *нагорода за праведне життя* (2) [8, с. 23, 42], *покаяння ближніх* (3) [8, с. 56], *духовне благо ближніх* (2) [8, с. 39, 44], *послух* (1) [8, с. 45], *мирські забави* (1) [8, с. 68]. Частина з них далеко не поодинокі.

Здивування у Житії прп. Сави Освященного, як і в Житії прп. Феодосія Печерського, викликають *чудеса* (9/4) [6, арк. 24 зв., 37, 47, 51 зв., 55, 55 зв., 74, 75; 8, с. 42, 58, 59, 64] і *чесноти, прояви святості, благочестя*, а також *гріха* (4/5) [6, арк. 12, 14 зв., 37, 38; 8, с. 26, 27, 29, 37–38, 40].

Спільними обставинами **гніву** в обох текстах є *гріховність* (3/4) [6, арк. 34 зв., 38, 44 зв.; 8, с. 34, 67, 68], а також *нестриманість своїх неправильних почуттів, боротьба проти добра* (9/6) [6, арк. 38, 40 зв., 52, 58 зв., 59 зв., 66 зв., 67, 67 зв., 68 зв.; 8, с. 55, 75, 77]. Крім цього, в Житії прп. Феодосія читач багаторазово зустрічається з гнівом, який пов'язаний з *діями без волі / всупереч волі носія влади (князів, батьків)* (15) [8, с. 24, 25, 26, 27, 30, 33, 34], а також з *образою* (5) [8, с. 66, 67, 69].

Виявлена ситуація, тобто те, що далеко не всі обставини емоцій в оригінальному житті тотожні тим, що виявлені в перекладному, проливає світло на характер зв'язку першого з останнім. Попри те, що Житіє прп. Сави Освященного було взірцем для прп. Нестора під час написання ним Житія прп. Феодосія Печерського, абсолютно не йдеться про запозичення сюжету, про переписування чи щось подібне. Це підтверджує і той факт, що навіть ті обставини, які в загальних рисах є однаковими для обох агіографічних текстів, практично в кожному конкретному випадку — за поодинокими винятками, про які скажемо далі, — є індивідуальними. Важливим у цьому контексті є й суттєва різниця в кількісних показниках по деяких обставинах. Так, наприклад, щодо нерадєсних емоцій у зв'язку зі смертю ближніх, які досить часто зустрічаються в Житії прп. Феодосія (зокрема у зв'язку з його відходом із цього світу), у Житії прп. Сави виявлено лише одну їх згадку.

Тепер варто зосередити увагу на тих повідомленнях, що мають схожість в обох житіях і які можна вважати **цитатами чи алюзіями**, які використав прп. Нестор у своєму творі.

В оригінальному житті є інформація про слізне прохання прп. Феодосія, коли він молив прп. Антонія прийняти його для подвигу: «съ слезами моляся ему» [8, с. 28]. У своїх попередніх роботах ми писали про ці сльози як про результат великого душевного напруження юного боголюбця. Як пояснює дослідник Д. Рибаків, прп. Феодосій, для якого вищою за все була істина Христова, не хотів бути втягненим, будучи належним до боярського стану і перебуваючи у васальних зв'язках з тим чи іншим князем, у гріх кровопролиття (а це в умовах князівських міжусобиць могло статися незалежно від його волі) і тому обрав монашество [9, с. 82—84]. Приходу ж до прп. Антонія передували відвідання всіх київських монастирів (ктиторських, що засновувалися як усипальниці князями та боярами), де скрізь він отримував відмову [9, с. 87—88]. Очевидно, з кожною наступною обителлю, в яку приходив св. Феодосій, імовірність так і не бути прийнятим у жодному з них зростала. А з нею посилювався і його жаль. Любов до Господа і щире прагнення послужити Йому, душевні переживання, зрештою, втома від довгого шляху і пошуків — все це проявилось у сльозах, котрі супроводжували його прохання.

Такими були наші міркування раніше. Цілком ймовірно, що вони виправдані: і сльози, і зазначені в щойно наведених припущеннях причини могли бути реальними. Це цілком відповідає тому образу прп. Феодосія, який читач зустрічає в житті. Однак навіть якщо ці сльози мали місце в історичних реаліях на схилах Дніпра, прп. Нестор вважав за потрібне пов'язати їх з іншими сльозами, іншого святого — прп. Сави. На це вказує текстологічна подібність в обох агіографічних текстах. Так, у Житті прп. Сави Освященого оповідається про те, як він почув про св. Євфимія «и окрилатѣвъ умомъ», попросивши у блаженного Елпідія дозволу, пішов у потрібне місце. І там, побачивши св. Євфимія, «молящєся съ слезами дабы оунет былъ» [6, арк. 6]. На відміну від прп. Феодосія, який ще тільки ставав на чернечий шлях, прп. Сава на момент зустрічі зі св. Євфимієм уже подвизався в монашеському житті. Але в обох боголюбців ситуації подібні — обоє шукають місце для подальшого служіння Богу. Обидва герої почули про великих духовних наставників, під керівництвом яких мають надію рятувати свою душу. І в Житті прп. Сави Освященого, і в Житті прп. Феодосія Печерського однаковими словами сказано про їхню реакцію на це: «и окрилатѣвъ умомъ» (Житіє прп. Сави Освященого) [6, арк. 6], «и окрилатѣвъ же умомъ» (Житіє прп. Феодосія Печерського) [8, с. 28]. А далі, при зустрічі, обоє святих зі сльозами просять бути прийнятими: «молящєся съ слезами дабы оунет былъ» [6, арк. 6] (Житіє прп. Сави Освященого), «съ слезами моляся ему, дабы приатъ былъ имъ» [8, с. 28] (в Успенському збірнику: «дабы у него былъ») (Житіє прп. Феодосія Печерського). Значна текстологічна подібність помітна і у відповідях великих старців. Так, св. Євфимій «казаше и глаголя» [6, арк. 6], св. Антоній теж «казаше его глаго-

ля» [8, с. 28]. Обидва звертаються «чадо», обоє посилаються на юний вік прпп. Сави та Феодосія, обоє говорять про деяку неможливість бути їм тут, куди прийшли. Майбутні великі ігумени відказують схожими словами, що чесні отці знають, що Промислитель всіх Господь привів Саву і Феодосія до наставників, бажаючи врятувати ними їх душі, і тому юні боголюбці обіцяють виконати те, що почують. Автори також зазначають, що слова старців були свідченням їх прозорливості щодо майбутнього, пов'язаного з тими, хто до них прийшов [6, арк. 6—6 зв.; 8, с. 28—29]. Наші спостереження підтверджуються й авторитетом академіка О. Шахматова, який також виділяв ці уривки з агіографічних творів як подібні [3, с. 50—52]. Текстологічна схожість контексту фрази про прохання зі сльозами в обох житіях наштовхує на думку про запозичення прп. Нестром цих слів з метою проведення зв'язку, паралелі між подвигами обох святих. Тобто сльози могли бути як реальними, так і потенційними — на підставі того, що так писалося в житії іншого святого, обставини життя якого схожі з тими, що в прп. Феодосія.

Ще однією цитатою є фраза «николиже въпаде о томъ въ печаль» [8, с. 38]. Йдеться про прп. Феодосія, який будучи ігуменом Печерського монастиря, «видя мѣсто скръбно суще и тѣсно, и еще же и скудно при всем, и братіи множащися, церкви же малѣ сущи на съвѣкупленіе им», тобто в скрутних матеріальних умовах поводить себе згідно з євангельською заповіддю: «николиже въпаде о томъ въ печаль, ни поскръбѣ о том, но по вся дни братію свою утѣшаа» [8, с. 38]. За таку довіру святого ігумена до слова Господнього Бог піклувався про обитель, і з Його допомогою прп. Феодосій поставив наземний монастир. Під час дослідження Житія прп. Сави Освященного виявлено майже тотожну фразу: «Николи ж въпаде въ печаль и паче въ врѣмя гладнаго лѣта» [6, арк. 72]. Надзвичайно важливо те, що обставини, за яких кожен з авторів використовує ці слова, різні. У Житії прп. Сави Освященного йдеться про голодні роки. У Житії прп. Феодосія — про убогість монастиря, про те, що мало місця для братії, яка зростає. Тобто прп. Нестор не переписав уривок з Житія святого більш раннього часу, він лише запозичив слова, які характеризували ставлення преподобного отця до важких умов. Мабуть, у такий спосіб святий агіограф прагнув провести паралель, зв'язок між житієм прп. Сави та житієм прп. Феодосія. На те, що перед нами справді цитата чи алюзія, вказує подальший текст обох творів. У Житії прп. Сави Освященного трохи далі, а в Житії прп. Феодосія одразу ж за цим повідомляється про повчання-утішення духовним наставником старійшин / братії та Божу допомогу за таку вірність Господу. У Житії прп. Сави Освященного: «николиже попецися о плотнѣм: И господень гласъ въспоминааше имъ / глаголя не пецѣтеса глаголюще что ямъ и приемъ или въ что облечемся вѣсть бо отецъ ваш небесныи яко требоуете вся си обаче ищѣте прѣже царства небеснаго и си вся приложатся вамъ святыи же оубо сіи старецъ сице и смышляаше, и оучааше Богъ же на

60 потребу бо не скоудѣ подаяше емоу» [6, арк. 72 зв. — 73]. У Житії прп. Феодосія: «никакоже пещися о плотнѣм, и господень гласъ въспоминаше им глаголя: "не пещѣтеся глаголюще, что ямы или что пиѣм, въ что облечемься, въсть бо отецъ вашъ небесный, яко трѣбуете вся си; обаче же ищете преже царства небеснаго, и сіа вся приложатъ вамъ". Блаженный же сице мысляше, Богъ же на потрѣбу неоскудно подаваше ему» [8, с. 38].

В оповіді про духовне окормління прп. Савою ввірених йому чорноризців є слова: «не мужьскыя бо се есть душа еже раслабитися печальными сими». Святий наставник повчає не піддаватися ворогам спасіння [6, арк. 16 зв.]. У Житії печерського ігумена також зустрічаємо майже дослівну фразу: «не мужескыя есть душа, еже раслабити печальными сима напастыми». Її промовляв прп. Феодосій тим із братії, хто відходив від монастиря, але по слізних молитвах святого повертався [8, с. 56].

Дослідження всього тексту Патерики виявляє інші місця, які могли би бути цитатами. Так, часто в Києво-Печерському отечнику повідомляється про молитву зі сльозами. Подібний вислів є і в Житії прп. Сави Освященного, він пов'язаний з Яковом, який виконував благословіння-епитимію і «моляше Бога съ слезами долго время» [6, арк. 49 зв.]. Оскільки обставини цього повідомлення не мають, за нашими спостереженнями, аналогій у Патерику, то складно сказати про запозичення саме з цього тексту. Текстологічне зіставлення фрази з Житія прп. Сави з усіма віднайденими в Патерику виявило лише одну тотожну фразу: «моляше Бога съ слезами» — йдеться про подвиг прп. Ісаакія Затворника [8, с. 185]. Тобто він, як і Яков з Житія прп. Сави, не виходив з келії і молився зі сльозами Богу. Словесна тотожність фраз і подібність обставин подвигу може давати підстави для припущення про алію, однак для однозначного твердження цього недостатньо. Точне походження такого поширеного в патериковому тексті та й інших текстах тієї доби словосполучення наразі встановити не вдалося.

Слово про прпп. Феодора та Василія містить фразу «и ты бес печали буди» [8, с. 162], словесно дуже подібну до тієї, що прочитується в Житії прп. Сави: «и бес печали буди» [6, арк. 63]. Однак абсолютно різний контекст, на нашу думку, швидше вказує на те, що попри зовнішню подібність ці фрази не мали жодного зв'язку, їх текстологічна схожість є випадковістю.

Наукова новизна полягає у компаративному аналізі двох агіографічних текстів, генетично пов'язаних між собою, на предмет пошуку і зіставлення повідомлень про емоційний світ. Розглянуто та узагальнено особливості представлення емоцій в обох текстах. Набули подальшого розвитку уявлення про ступінь впливу Житія прп. Сави Освященного на Житіє прп. Феодосія Печерського.

Висновки. Отже, в результаті детального текстологічного аналізу повідомлень про емоційну сферу у двох агіографічних творах східноєвропейського Середньовіччя — перекладному Житії прп. Сави Освященного та

оригінальному Житті прп. Феодосія Печерського — перше з яких, як доведено попередніми поколіннями дослідників, справило вплив на друге, було зроблено наступні висновки. Зіставлення обраних текстів відкрило певний зв'язок між ними. Так, тотожною виявилася емоційна палітра — загальний арсенал згадуваних емоцій. Крім цього, чимало обставин прояву емоцій в обох текстах також за своїми загальними рисами є близькими. Найбільше ж вказують на вплив майже дослівні цитати в руському житті, джерело походження яких знаходимо у візантійському.

Але той факт, що значна частина обставин емоцій трапляється тільки в Житті прп. Сави Освященного або тільки в Житті прп. Феодосія, а також, що практично більшість конкретних ситуацій прояву емоцій в обох текстах абсолютно відрізняються між собою, свідчить, на нашу думку, про те, що прп. Нестор був самостійним у розповіді про святого ігумена рідної обители. Так, він використовує джерела, однак ступінь цього впливу не настільки значний. До того ж, включення цитат могло мати на меті проведення паралелі між двома святими різного часу та різних регіонів, в життях яких автор віднайшов подібні моменти. І йому було важливо підкреслити цю схожість з допомогою літературної форми.

Значимим є те, що загальна кількість згадок про емоційну сферу в оригінальному житті значно переважає повідомлення перекладного твору, що може вказувати, на наш погляд, на більшу увагу печерської спільноти до емоційного світу та більшу емоційність людини українського Середньовіччя.

Серед перспектив дослідження можна назвати аналіз житій святих Антонія Великого та Євфимія і зіставлення їхньої інформації з повідомленнями про емоційний світ Життя прп. Феодосія Печерського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Творогов О. Житие Саввы Освященного // Словарь книжников и книжности Древней Руси. Ленинград, 1987. Т. 1. С. 174—175.
2. Федотов Г. Святые Древней Руси (X—XVII ст.). Париж, 1989. 245 с.
3. Шахматов А. Несколько слов о Несторовом Житии Феодосия // Известия отделения русского языка и словесности. 1896. Т. 1. Кн. 1. С. 46—65.
4. Абрамович Д. К вопросу об источниках Несторова Жития прп. Феодосия Печерского // Известия отделения русского языка и словесности. 1898. Т. 3. Кн. 1. С. 243—246.
5. Бугославский С. К вопросу о характере и объеме литературной деятельности прп. Нестора // Известия отделения русского языка и словесности. 1914. Т. 19. Кн. 1. С. 131—186.
6. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 310 (Ніж.). Од. зб. 25. 79 арк.
7. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. 306. Од. зб. 386 п. 219 арк.

8. Києво-Печерський патерик / Д.І. Абрамович. Вступ, текст, примітки. Київ, 1991. 280 с.
9. Рыбаков Д. Преподобные Антоний и Феодосий Печерские. Непрочитанные страницы истории Древней Руси. Киев, 2011. 152 с.

Отримано 7 лютого 2023 р.

REFERENCES

1. Tvorogov O. *Zhitie Savvy Osviashchennogo [Live of Sava the Sanctified] // Slovar knizhnikov i knizhnosti Drevnei Rusi [Dictionary of scribes and bookishness of Ancient Rus]*. Leningrad, 1987. Vol. 1, pp. 174—175. [In Russian].
2. Fedotov G. *Sviatye Drevnei Rusi [Saints of Ancient Rus] (10th — 17th centuries)*. Paris, 1989. 245 p. [In Russian].
3. Shakhmatov A. *Neskolko slov o Nestorovom Zhitii Feodosiia [A few words about Nestor's Life of Theodosius]*. *Izvestiia otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti [News of the Department of Russian Language and Literature]*. 1896. Vol. 1. Pt. 1, pp. 46—65. [In Russian].
4. Abramovich D. *K voprosu ob istochnikakh Nesterova Zhitii prep. Feodosiia Pecherskogo [On the question of the sources of Nester's Life of St. Theodosius of Pechersk]*. *Izvestiia otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti [News of the Department of Russian Language and Literature]*. 1898. Vol. 3. Pt. 1, pp. 243—246. [In Russian].
5. Bugoslavskii S. *K voprosu o kharaktere i obieme literaturnoi deiatelnosti prep. Nestora [On the question of the nature and scope of the literary activity of St. Nestor]*. *Izvestiia otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti [News of the Department of Russian Language and Literature]*. 1914. Vol. 19. Pt. 1, pp. 131—186. [In Russian].
6. Fond 310. Unit 25. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
7. Fond 306. Unit 386 p. Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.
8. Києво-Печерський патерик / Д.І. Абрамович. Вступ, текст, примітки [Kyivan Cave Patericon: introduction, text, notes]. Kyiv, 1991. 280 p. [In Ukrainian, Church Slavonic].
9. Рыбаков Д. Преподобные Антоний и Феодосий Печерские. Непрочитанные страницы истории Древней Руси [Venerable Anthony and Theodosius of Pechersk. Unread pages of the history of Ancient Rus]. Kyiv, 2011. 152 p. [In Russian].

Received on February 7, 2023

Liudmyla Petrushko

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: liudmyla1991@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7175-9143

EMOTIONAL WORLD IN LIVES

OF SAINTS THEODOSIUS OF PECHERSK AND SAVA THE SANCTIFIED

The goal of the research. The article aims to comparative analysis of statements about the emotional world in the Lives of Saints Sava the Sanctified and Theodosius of Pechersk. **Methodology.** The research uses methods of analysis, synthesis and generalization, classification and systematization, induction and deduction, textological, historical-comparative, historical-genetic, terminological analysis, content analysis and interpretive. **Scientific novelty.** The

peculiarities of presentation of emotions in both texts are considered and generalized. The idea of the degree of influence of the Life of Saint Sava the Sanctified on the Life of Saint Theodosius of Pechersk has been further developed. **Conclusions.** A comparison of statements about the emotional sphere in two hagiographic works of the Eastern European Middle Ages revealed a certain connection between them. The emotional palette turned out to be the same — the general arsenal of mentioned emotions. Many circumstances of the manifestation of emotions in both texts are also similar in their general features. The most indicative of the influence are almost verbatim quotations in Russian life, the source of which can be found in Byzantine. But the fact that a significant part of the circumstances of emotions occurs only in the Life of Saint Sava the Sanctified or only in the Life of Saint Theodosius, and also the fact that almost the majority of specific situations of the manifestation of emotions in both texts are completely different from each other, indicates, in our opinion, that the Saint Nestor was independent in the story about the holy abbot of his native monastery. Yes, he uses sources, but the degree of this influence is not so significant. In addition, the inclusion of quotations could be intended to draw a parallel between two saints of different times and regions, in whose lives the author found similar moments. And it was important for him to emphasize this similarity with the help of a literary form. It is important that the total number of mentions of the emotional sphere in the original life significantly outweighs the statement of the translated work, which may indicate, in our opinion, greater attention of the Pechersk community to the emotional world and greater emotionality of a person in the Ukrainian Middle Ages.

Key words: history of emotions, emotional world, hagiography, Life of St. Sava the Sanctified, Lives of St. Theodosius of Pechersk, quotes and allusions, Institute of Manuscript of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine.